

Geréb Zsolt

Szenvedés és kegyelem

Szövegrészlet-elemzés

Paul Ricoeur *A rossz mint filozófiai és teológiai kihívás* című műve alapján

A kereszténység megjelenése óta a teológia és a filozófia állandó párbeszédet folytat. Pál apostol, amikor Athénben találkozott az első századi hellenista bölcselek képviselőivel, a sztoikus filozófia nyelvezetét, ill. eszmevilágát vette igénybe sajátos keresztény tanítása kifejtése végett. A keresztény hit viszonylag gyors elterjedése a Földközi-tenger térségében annak köszönhető, hogy az első századi apostolok, illetve a második századi apológéták lefordították a Jézus Krisztus életéről és szenvedéséről szóló tudósítást a hellenista kultúra nyelvére. Ebben a dialógusban azokat a közös pontokat keresték, ahol a Biblia tanítása találkozik filozófusok látásával. A 20. században különösen az egzisztenciafilozófusok, illetve -teológusok folytattak párbeszédet jelesen olyan vallásfilozófiai kérdésekről, mint az élet értelme, a jó és a gonosz harca, a szenvedés és a halál oka stb. Az eszmecsere termékeny mivoltát szemlélteti Paul Ricoeur francia filozófus munkássága is. Mint hívő református gondolkodó tudatosan törekedett arra, hogy közvetítő szerepet vállaljon a bölcséleti tudományok között. Az emberről szóló gondolati rendszerébe beépítette a 20. századi filozófiai, nyelvészeti, teológiai, vallástörténeti, mélylélektani, szociológiai kutatások eredményeit.

A rossz kérdésével a második világháború kollektív szerencsétlenségének viszonylatában találkozunk mint német hadifogoly. Ez az élettrajzi élmény vezette arra a felismerésre, hogy az idő fogalmához hasonlóan a rossz kérdéséhez sem lehet a leíró tudományok módszerével közeledni, csupán a róla szóló elbeszélések és fikciók alapján tudjuk tartalmi ismérveit felvázolni.¹ Ricoeur számára a rossz nem ontológiai, hanem erkölcsi kérdés. Nem azt kérdezi, hogy „miért van a gonosz”, hanem „mit tehetek a gonosz ellen”. Nem azt kell bebizonyítanunk, hogy létezik a világon a jó mellett a rossz; mivel a gonosz jelenléte igazolt valóság, ezért csak tanúskodhatunk róla tapasztalataink alapján. Ha pedig személyesen találkoztunk a rosszal, akkor bizonyos formában „bűnösnek” érezzük magunkat. De a felelősséget szintén vallomás formájában ismerjük fel, amikor kimondjuk: „én vagyok az”, „íme, ilyen vagyok”.

¹ *Encyclopédie du Protestantisme*. Labor et Fides, Genève, 1997, 1336.

A gyászon túl néhány magányos bölcs azt az utat járja, melynek végállomása a teljes lemondás magáról a panaszról. Bizonyos emberek képesekké válnak rá, hogy a szenvedésnek valamiféle nevelő és megtisztító szerepet tulajdonítsanak. De ki kell mondani, hogy ez az érzék nem tanítható: csak fölfedezni lehet vagy újralfedezni. S talán joggal lehet lelkipásztori célkitűzés tárgya megakadályozni, hogy amennyiben egy áldozat tesz szert erre az érzékre, ez ne indítsa önvádra és önpusztításra. Mások, akik már előbbre jutottak azon az úton, mely a panaszról való lemondáshoz vezet, kivételes vigaszt találnak abban a gondolatban, hogy Isten maga is szenved, s hogy a Szövetség, túljutván a pereskedés jellegén, akkor éri el a csúcspontját, ha részesedünk Krisztusnak a fájdalmak általi megaláztatásában. A Kereszt teológiája – vagyis az a teológia, mely szerint Krisztusban maga Isten halt meg – semmi mást nem jelent, a jajkiáltás ilyen értelmű átalakításán kívül. Úgy tűnik föl nekem, hogy a távlati cél, mely felé ez a bölcsesség tart, nem egyéb, mint a lemondás azokról a vágyakról, hogy ellenszolgáltatást kapjunk érenyeinkért, azután arról, hogy a szenvedés elkerüljön bennünket, végül lemondás a halhatatlanságvágy egy gyermekded összetevőjéről, mely a halált mint annak a negatív semminek egyik aspektusát próbálja elfogadtatni, amit K. Barth oly gondosan megkülönböztet az agresszív semmitől (*das Nichtige*). Hasonló bölcsesség követhető nyomon Jób könyvének végén, amikor arról olvasunk, hogy Jób most már képes Istent semmiért szeretni, s így eléri, hogy a Sátán elveszti az elején tett fogadást. Semmiért szeretni Istent, ez azt jelenti, hogy sikerült teljesen kilépni a viszonzatszolgáltatás-gondolatnak abból a köréből, melynek a jajkiáltás mindaddig rabja marad, ameddig az áldozat fölpanaszolja sorsa igazságtalanságát.²

Az előttünk álló szövegrészletben Ricoeur a gonosz egyik megnyilvánulási formájáról, a szenvedésről szól. Hogyan viszonyuljunk a szenvedéshez, milyen célja van életünkben, hogyan viseljük el a gyász okozta fájdalmat? Olyan kérdések ezek, melyekre a keresztény teológia is kereste a választ évszázadokon keresztül a Biblia alapján. A francia filozófus elsősorban bölcséleti úton közelíti meg az emberi lét ezen örök problémáját. Megoldása közel áll a modern protestáns teológia felfogásához, amikor kizárja az okozati összefüggéseket a szenvedés eredete viszonylatában. Ricoeur szerint a gyötrelem kérdésére csak akkor kapunk helyes választ, ha kizárjuk a viszonzatszolgáltatás gondolatát. Helyteleníti a világi bíróság nevelői szándékát: a jót jutalmazni kell, a rosszat pedig büntetni. Jeremiás próféta szintén elutasította azt az elvet, mely szerint a fiaknak kell fizetni az apák vétkéért. A viszonzástörvény mindig kiváltja az egyén szívében az igazságtalanság érzését: miért kell nekem elszenvedni ezt a szerencsétlenséget? Íme, az ártatlan, igaz ember kérdése a

² Paul Ricoeur: A rossz mint filozófiai és teológiai kihívás. Ford. Kendeffy Gábor. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1997/5–6., 868–869.

testi vagy lelki gyötrelmek idején. A francia bölcselelő arra a felismerésre jutott, hogy a balszerencse a világban nem jelent büntetést, és nincs semmilyen javító hatása.

Bölcseleti felismerése közel áll Jézus tanításához, akitől azt kérdezték a tanítványok a vakon született gyermek láttán: „Mester, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született?” Jézus így válaszolt: „Nem ő vétkezett, nem is a szülei, hanem azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei” (Jn 9,2–3). Jézus tehát különválasztja a szenvedés és a bűn fogalmát. A gyermek vaksága nem a szülők vétkének a következménye, hanem Isten szabadításának a jele. Ily módon a betegség nem büntetés, hanem a hívó ember próbatétele, mely által megtapasztalja Isten közelségét, gyógyító munkáját. A szenvedőnek ezért nem az a feladata, hogy felpanaszolja sorsa igazságtalanságát, hanem az, hogy meglássa Isten nevelő, megtisztító szándékát. Erre a látásra, erre az érzékre (szerzőnk kifejezése szerint) azonban nem lehet ismereti úton eljutni, csak a személyes tapasztalás útján lehet felfedezni és újrafelfedezni. Ricoeur bölcseleti módszerének sajátossága, hogy az ember sajátos létmódját, életének alapkérdéseit nemcsak egy, hanem több síkon vizsgálja. A szenvedés titka csak akkor tárul fel előttünk, ha egyformán szemügyre vesszük annak ontológiai, erkölcsi, pedagógiai és lélektani vetületét. Ezért fontos számára az „áldozat” lelki gondozása. A lelkipásztori hivatás egyik legnagyobb feladata a gyászolók, súlyos betegek erősítése, bátorítása. A lelki gondozónak válaszolnia kell azokra a miértekre, melyeket a szenvedők újra és újra felvetnek azon idő alatt, amíg az alagút végére érnek. Ha a pásztori beszélgetések rendjén rámutat arra a bibliai igazságra, hogy az ember nem egyedül vívja vívódását, és nem magányosan hordozza el testi-lelki gyötrelmét, hanem Isten közelében – aki Jézus személyében velünk együtt szenvedett –, akkor az önvád helyett vigasztalást, pereskedés helyett megnyugvást merít ebből a bibliai ihletésű beszédből. Ricoeur bölcseleti világában helye van a Szónak, a „Parole”-nak, mely meghallgatásra, befogadásra vár.

A bibliai Szövetség képzetét azért hívja segítségül, mert ez a „Szó” fejezi ki legalkalmasabban Isten megtartó szándékát hívó népe iránt. Az ún. keresztteológia értelmezése szerint a szövetség Ura általt bizonyította meg a legteltesebben hűségét, szolidaritását, hogy Jézus szenvedésében Ő maga szállt alá az emberi lét legmélyebb pontjára. A szenvedő ember felfedezi, hogy „Isten maga is ott van azon a szekéren, amelyen az ő világában, az ő történelmében mi utazunk. Együtt jár, és együtt szenved a szenvedőkkel.”³ Értetlensége azért változhat bizalommmá, lázadása azért alakulhat át engedelmességgé, mert Jézussal együtt kiálthat: „Én Istenem, Én Istenem, miért hagytál el engemet?”, de ugyancsak az ő közösségében nyerheti el a megnyugvást, a kegyelem ajánldékát: „Atyám, a Te kezébe teszem le az én lelkemet!” (Mt 27,46; Lk 23,46).

³ Juhász Tamás: Isten akarata-e a szenvedés? *Az Út*, 2002/3., 129.

Ezt fejezi ki a reformátori teológiában az ún. *sola gratia* gondolata (az üdvösség egyedül Isten kegyelmének ajándéka). A földi gyötremnek ezért nincs megváltó értéke sem egyéni, sem közösségi viszonylatban. Aki tapasztalja Isten megbocsátó szeretetét, lemond mindenfajta kárpótlásról, az ellenszolgáltatás evilági vagy túlvilági formájáról. Nem táplál hamis illúziókat sem a szenvedés elleni védettség, sem a halhatatlanság elnyerése felől.

Ebbe az irányba mutat Jób könyvének bölcséleti drámája, mely szintén vallásfilozófiai úton keresi a választ a szenvedés kérdésére. A könyv nyitánya Isten és a Sátán fogadásáról szól. A mennyei udvarhoz tartozó Sátán kétségbe vonja a dúsgazdag Jób istenfélelmét. Be akarja bizonyítani, hogy az Úz földjén élő kegyes ember nem „ok nélkül” szereti Istent. Meg van győződve afelől, hogy ha az Úr megvonja tőle mesés vagyonát, gyermekeit, sőt egészségét is, egyszerre elfordul tőle. Az ószövetségi ember szemében a földi gazdagság, a szaporodás Isten áldásának a jele. A Teremtő igazságát látták abban, hogy megjutalmazza a jókat és megbünteti a gonoszokat. A fogadás értelmében az Úr megengedi a Sátánnak, hogy próbára tegye Jób hitét: vegyen el tőle mindent „ok nélkül”, csak az életét kímélje meg. Ekkor következett a csapások sorozata Jób életében (szegénység, betegség, gyermekei elvesztése, egyedüllét, kicsúfolás). Amikor mindent elvesztett, és a szenvedés mélypontjára jutott, felkeresték barátai, és vigasztalni kezdték. A három jóindulatú látogató valamilyen bünt sejtett társuk gyötrelme mögött. Ezért bűnbánatra akarták serkenteni. Ő azonban nem akarta elfogadni barátai szemléletét, „Jób a maga esetében látja azt, hogy a közismert viszonzástörvény nem helyálló: ő is »ok nélkül« szenved (Jób 9,17), de bizonyos abban, hogy ami vele történt, az Isten műve.”⁴ Ezután perlekedni kezdett a mennyei hatalommal sorsa miatt. Megnyugvást csak akkor nyert kérdéseire, amikor Isten megjelent neki a forgószelemben, és megismertette vele végtelen hatalmát, de egyben gondviselő szeretetét is. A drámai történet végén Jób bizonyosságát adta, hogy nem a jutalomért szerette Istent, hanem az ő felséges hatalmáért, végtelen jóságáért. „Itt csak az lehet a megoldás, ha megtudja, hogy ennek az Istennek nem »kényre«, hanem »kegyre« van kiszolgáltatva.”⁵

⁴ Muntag Andor: *Jób könyve. Fordítás és magyarázat*. Magyarországi Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1982, 328.

⁵ Muntag Andor: i. m. 328.